

TÜRKİYƏ XARİCİ SİYASƏTİNİN METOD VƏ YANAŞMA ANLAYIŞLARINA ÜMUMİ BİR BAXIŞ

t.ü.f.d. E.S. Qəhrəmanov

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
elgun014@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-5646-5865

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 17 aprel 2023

Dərc olunub: 23 iyun 2023

© 2022 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Xarici siyasət araşdırmasının dəqiq və öyrədici nəticələrə çatması üçün ilkin mənbələrlə işləmək, məsələn ölkənin imzaladığı beynəlxalq sənədləri oxuyucuya təqdim etmək bəzən kifayət etmir. Statistik göstəricilərdən asanlıqla yalnız istiqamətə yönəlmə bilərsən. Bu zaman bir araşdırmaçı hekayəni qurarkən istifadə edəcəyi üsul və yanaşmalar iki əsas məqsədə yönəlməlidir. Birincisi məsələnin mahiyyətini qavramaq, ikincisi bu mahiyyəti obyektiv şəkildə ortaya qoymaqdır. Bütövlükdə xarici siyasəti qavrayışının anlaşılması üçün müxtəlif metod və üsullardan istifadə edilməsi geniş yayılmışdır. Türkiyə xarici siyasətinin araşdırarkən onun özünəməxsus bir fenomen çərçivədə tədqiq edilməsi lazımdır. Osmanlı imperiyası ilə Türkiyə cumhuriyyəti arasında oxşarlıqlar və kəskin fərqlər bu iki dövlətin xarici siyasətində də özünü göstərmişdi. Eyni coğrafiyada, eyni xalqla bir-birinin davamı olaraq qurulmuş “Orta dövlət” olmanın orta xüsusiyyətləri nəticəsində bu iki dövlətin xarici siyasətindəki oxşarlıqlar diqqəti çəkir. Hər ikisi öz mövcudluğunu müəyyən olunmuş iki əsas prinsip üzərindən aparmağa çalışıb. Böyük ehtiyatla qüvvələr nisbətində riayət edərək ayaqda qalmaq və əks halda işğal təhlükəsi yoxdursa dövlətlər arasında müharibələrə girməməkdən ibarətdir.

Açar sözlər: *Osmanlı imperiyası, Türkiyə cumhuriyyəti, xarici siyasət, metodlar, prinsiplər.*

Ümumiyyətlə dövlətlərin xarici siyasətini tədqiq edərkən ən vacib məsələlərdən biri baxış bucağına diqqət edilməsidir. Elmdə “nə-

yə” baxıldığından daha çox “hardan” yəni kimin baxış bucağından baxılması vacibdir. Məsələn 1821-ci il hadisələrinə Osmanlı dövlətindən baxıldıqda “Yunan üsyanıdır”. Yunanıstan tərəfindən baxıldıqda isə əksinə bu “Yunan Azadlıq hərəkatıdır.”

Hər hansı bir hadisəni araşdırarkən, ona mümkün olan hər tərəfdən baxmaq lazımdır. Birincisi hadisəni təkə yaxından araşdırmaq kifayət deyil. Ona bir də “quş baxışı” ilə görmək lazımdır ki, ağaca baxandan meşə gözdən yayınmasın. Məsələn 1924-cü ildə Türkiyədə xəlifəliyin ləğvi onun müsəlman ölkələri ilə münasibətləri pozdu. Amma burada önəmli olan bunu görməkdir: Türkiyənin güclənməsi üçün əsas hadisə öz daxilindəki ikiliyi aradan qaldırmaqdır. Üstəlik xarici münasibətlərdə ideologiya deyil, maraqlar həmişə qüvvədədir və bu maraqlar zaman-zaman dəyişir. İkincisi bir ölkənin tək bir ölkə ilə münasibətini araşdırarkən onların digər dövlətlərlə münasibətini eyni zamanda görmək lazımdır. Məsələn Mustafa Kamal İstiqlaliyyət müharibəsində qələbə qazandıqdan sonra ilk işi ölkədə əcnəbilərin imtiyazlarına son qoymaq olmuşdur. Lakin 1921-ci il oktyabrın 20-də Mustafa Kamal Fransa ilə bağladığı Ankara müqaviləsinə görə 99 milyon dollarlıq mədən əməliyyatı güzəştləri verməyə hazır olduğunu bəyan etdi. 1921-ci ildəki bu ziddiyyəti ancaq o dövrün beynəlxalq şərtləri və TBMM hökumətinin şərtləri nəzərə alınarsa baş düşmək olar. Əslində həmin dövrdə Türkiyə Qərb ölkələriylə müharibə edirdi. Xüsusilə Fransa və İngiltərə arasındakı anlaşmazlıqlardan istifadə edən Mustafa Kamal Fransa qoşunlarının Anadoludan çəkilməsi üçün onlarla Ankara müqaviləsi imzalamışdı [1, s.11-12].

Növbəti, retrospektiv baxışdır ki, bu da çox zaman aldadıcı olur. Yəni tarixi hadisələrə bu günün gözü ilə baxılması çox zaman qüsur-

lu olur. Xüsusilə tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı məsələlərə bu günün gözü ilə dəyərləndirilməsi doğru deyildi. Bu günün şüuru və biliyi ilə geriyə baxa bilər, ancaq o günün şərtlərini nəzərə almaq şərti ilə mümkündür. Əks halda keçmiş dərk etmək mümkün deyil. Misal üçün bu günün gözü ilə baxıb Mustafa Kamalın dövründə demokratiya yoxdu və ya II Əbdülhəmidə diktator demək yanlışdır. Bunları söyləmək, Şekspir dövründə smartfon axtarmağa bənzəyir. Unutmamaq lazımdır ki, Osmanlı imperatorluğu Əbdülhəmidə atasından rəsmən mirasla qalan bir “mülkdür”. Mustafa Kamal dövründə, xüsusilə bir şərq ölkəsində bu günün bildiyimiz demokratiyasını düşünmək sadələşmələrdir. Çünki ölkədə bir inqilab baş vermiş və yeni bir dövlətin yaradılması prosesi gedirdi. Müharibə vəziyyətində olan istənilən dövlətdə demokratik davranışlardan danışmaq qeyri-mümkündür [5]

Hər hansı bir araşdırma apararkən tədqiqatçının qarşısına iki seçim çıxar: Hadisənin hekayəsini anlamaq və məsələnin mahiyyətini araşdırmaq. Hadisənin görünüşü, adı üzərində ilk baxışdan görünən səbəblərdir. Bunları real səbəblər kimi qəbul etmək çox asandır. Çətin olan görünənin altında nə olduğunu araşdırmaqdır.

Məsələnin mahiyyətini qavramaq üçün əsas yanaşmaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

Rasionallığın tədqiqi. İnsan davranışı mühüm istisnalarla, rəşional səbəblərə əsaslanır. Bu rəşionallıq özünü çox vaxt “maraq” anlayışı, “iqtisadi maraq” mənasını verdiyi aydındır. Buna görə də davranışın əsas səbəbini axtararkən “idealları” deyil, maraqları axtarmaq düzgündür. Məsələn Osmanlı dövləti 1493-cü ildə İspaniyadan qovulan yəhudilərə öz qapısını açaraq, İstanbul və Saloniki kimi mühüm şəhərlərinə qəbul etdilər. Bu mühüm qərarı Osmanlı dövlətini humanist davranış (yəni idealizm) kimi şərh etmək olar. Ancaq, xüsusən də o dövrlərdə insan haqları və .s. qavrayışlarının yaxşı qurulmadığını nəzərə alsaq, bu xarici siyasət qərarını imperiyanın iqtisadi həyatında intensiv rol oynayan erməni və xüsusilə yunan təsirinə balanslaşdırılması kimi şərh etmək daha məqsədəuyğun olardı.

Osmanlı dövlətinə gələn yəhudilər Anadolu-dakı yerli xristianlardan daha çox dövlətə yaxın oldular.

Əsl səbəb əvəzinə zahiri ilə kifayətlənməyin ən geniş yayılmış və ən aldadıcı nümunəsi hadisələri yuxarı struktur amillərlə (əxlaq, din, hüquq, ideologiya, ənənə və.s) izah edilməkdir. Lakin bu amillərin özləri “asılı dəyişənlərdir”, yəni konkret ölkədəki sosial-iqtisadi nizamla bağlıdır. Məsələn hadisələrin arxasında heç bir köklü səbəb axtarmasınız, XV əsrin sonlarında Qərbi Avropanın xaricdəki merkantilist siyasətinin yayılmasını, ya yeni yerləri kəşf etmək macərası kim, ya da “büt-pərəstlərə dini aparmaq” həyəcanı kimi izah ediləcəkdir [4,s.16]. Bu səbəbdən bir hadisənin səbəblərini araşdırarkən, göstərilən zahiri quruluş faktorlarının altında hansı infrastruktur nizamının olduğuna baxmaq və buna görə qərar vermək lazımdır. Hadisənin səbəblərini araşdırarkən infrastruktur-üst struktur əlaqəsini müəyyən etməklə yanaşı, görülməli vəzifənin daxili və xarici dinamikasının ayrı-ayrılıqda müəyyən etmək lazımdır. Bir hadisənin səbəbi həm daxili faktorlardan (dövlətin siyasi quruluşu, dövlət nizamı), həm də xarici faktorlardan (beynəlxalq sistemin quruluşu, qonşu dövlətlərin xarici siyasətləri, geostrateji vəziyyət və.s) təsirlənir. Xarici dinamik amillərə təsir etmək çətin və ya qeyri-mümkündür. Buna görə də, bir hadisənin səbəblərinə təsir etmək istədikdə, adətən daxili dinamik amilləri (daxili islahatlar və s.) dəyişdirməyə çalışmaq daha rəşionaldır. Lakin məsul şəxslər bəzən hadisəyə səbəb kimi yalnız xarici dinamik amilləri göstərir.

Bir hadisənin səbəblərini anlamaq üçün həmin ölkədəki daxili və xarici siyasətin münasibətinə baxmaq lazımdır. Buradakı qayda ondan ibarətdir ki, xarici siyasət çox vaxt daxili siyasətdə nizam-intizamla müəyyən edilir. Məsələn Üçüncü dünya ölkələrinin Kipr məsələsində Türkiyəni qətiyyətlə dəstəkləməməsinin səbəbi, Kipr türklər üçün uyğun statusun tapıldığı təqdirdə öz ölkələrindəki azlıqların oxşar hüquqlar tələb edəcəyi qorxusudur. Digər tərəfdən 1990-ci illərin sonlarında Türkiyə Baş Qərargahının İsrailə bəzi yaxın əlaqələrinə Rifah partiyasının daxili siyasətdəki tə-

sirinə olan reaksiyanın da təsirləndiyini söyləmək olar. Bununla belə, geosiyasi strukturun yaratdığı təhlükəsizlik problemlərinin (yəni xarici siyasət) daxili siyasətə, xüsusən də qeyri-adi vaxtlarda təsir etdiyini söyləmək düzgün olardı. Xüsusilə mühairbə dövründə (İkinci Dünya müharibəsi bunun ən yaxşı nümunəsidir) daxili siyasət qərarlarında xarici siyasətin təsirləri açıq şəkildə görünür [2,s.121].

Təsir-əks təsir əlaqəsi də xarici siyasətin anlaşılmasında müəyyən bir yer tutur. Bu əlaqə olduqca qarışıqdır. Ona görə də xarici siyasətdə qərar qəbul edərkən onun gözlənilməz nəticələr yaradacağını nəzərə almaq lazımdır. Çünki alınacaq qərar (texniki mənada təsir və ya tezis) təhrik edəcəyi reaksiya ilə (texniki mənada antitezis) birləşərək yeni bir fenomen meydana gətirəcəkdir. Bu vəziyyət yüksələn bir spiralla gedəcək və tarix boyu hakimiyyət və sülh mübarizəsi nəticəsində qurulan hər yeni nizam daxilində yeni qüvvələr mübarizəyə başlayacaqdır. Məsələn, Türkiyənin 1974-cü ildə Sampson çevrilişinə cavab olaraq həyata keçirdiyi Kipr əməliyyatı Yunanistanın əks reaksiyası və ABŞ-ın embarqosu ilə qarşılaşdı, lakin ortaya çıxan sintez (Şimali Türk Cumhuriyyətinin yaranması) öz daxilində yeni reaksiyalar meydana gətirdi [3, s.379]. Bu problem bu gündə beynəlxalq platformalarda Türkiyənin qarşısına çıxarılır. Bu səbəbdən hər şey ən yaxşı göründüyü zaman çox pis vəziyyət yarananda hesablamağı bacarmaq və ayıq olmaq çox vacibdir. Məsələn Əlcəzairdə fransızlara qarşı mübarizə aparən Milli Azadlıq Cəbhəsi məğlub edildikdən bir il sonra, yəni 1962-ci ildə Əlcəzairə müstəqillik verilməli olundu.

Qeyd etdiyimiz, “təsir-əks təsir” (tezis-antitezis) anlayış xarici siyasətdə sayıq olmaqla yanaşı ümitsizliyə təslim olmağın qarşısını alan əsas baxış üsuludur. Məsələn “Osmanlıları Avropadan əbədi olaraq silmək” məqsədi daşıyan Sevr müqaviləsi imzalanmasaydı, Mustafa Kamal paşanın başçılığı ilə Anadolu hərəkətini başlamaq çətin olardı.

Türkiyə xarici siyasətini analiz edilməsi üçün səbəb-nəticə əlaqələrini anlamaq vacibdir. Səbəb -nəticə əlaqəsi də digər metodlar kimi qarışıq və səhv anlaşılmaya çox açıqdır.

1960-ci ilin 27 may hərbi çevrilişindən əvvəl baş nazir Menderes ABŞ əvəzinə Moskvaya gedərək iqtisadi yardım almaq istəmişdi. Lakin hərbi çevriliş olunca gedə bilməmişdir. Bu hadisə də bu məsələ ilə bağlı müxtəlif şərhələrin və versiyaların ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə 27 may hərbi çevrilişin ABŞ-ın xüsusi xidmət orqanlarının səyi ilə olduğu və ABŞ -ın Türkiyəni cəzalandırmaq istəyi ilə bağlıydılar. Bir başqa analoji vəziyyət 1925-ci ildə Şeyx Sait üsyanı ilə bağlı idi. Bu üsyanın ingilislər tərəfindən çıxarıldığı güman edilirdi. Mosulun İngiltərədə qalmasını həyata keçirəcək bu üsyan, bu səbəbdən ingilislərin adı ilə bağlanılır. Halbuki, bununla bağlı elmi sübut olmadığı kimi, tam tərsi, bir çox dəlillər də vardır.

Son olaraq, bir hadisəni izah etməyə çalışarkən, onun tək bir səbəbin nəticəsi olduğunu söyləmək çox vaxt yalın olur. Bir hadisənin adətən birdən çox səbəbi olur. Amma bunu deyib və orada nöqtəni qoymaq da düzgün olmaz, çünki hər bir hadisənin birdən çox səbəbi olsa da, onlardan biri əsas, digərləri isə ikinci dərəcəli səbəblərdir. Əhəmiyyətli olan əsas səbəbi müəyyən etmək və sonra digərlərini sadalamaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Türk Dış politikası Kurtuluş Savaşından bugüne olgular*, Belgeler, yorumlar cilt I 1919-1980. Editör Baskın Oran/ İletişim Yayınları, İstanbul 2001, 900s.
2. **Sander O.** *Türkiyenin Dış Politikası*, İmge Kitabevi yayınları, İstanbul, 2020, 288 s.
3. **İleri İ.** *Türkiyenin Dış politikası*, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk yolu Dergisi, mayıs 2005 s.375-381 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20600>.
4. **Akgönenç O.** *Türkiyenin güvenlik ve Dış politika algılamaları çerçevesinde doğu ve Güney komşuları ile ilişkileri*. Bilig dergisi yaz,96, s.15-22 <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3687-published.pdf>.
5. *Atatürk döneminde Türk dış politikası*. <https://www.mfa.gov.tr/ataturk-doneminde-turk-dis-politikasi.tr.mfa>.

ОБЗОР МЕТОДОВ И ПОДХОДОВ ТУРЕЦКОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

док. фил. по мед. Э.С. Кахраманов

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
elgun014@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-5646-5865

Аннотация. Чтобы внешнеполитические исследования достигли точных и поучительных результатов, иногда недостаточно работать с первоисточниками, например, предоставить читателю международные документы, подписанные страной. Вас легко ввести в заблуждение статистикой. В настоящее время методы и подходы, которые исследователь будет использовать при построении истории, должны быть ориентированы на две основные цели. Первое – уловить суть вопроса, а второе – объективно раскрыть эту суть. Широко распространено использование различных методов и приемов для понимания восприятия внешней политики в целом. При рассмотрении внешней политики Турции ее следует изучать в рамках уникального явления. Сход-

ства и резкие различия между Османской империей и Турецкой Республикой проявлялись и во внешней политике этих двух государств. Сходства во внешней политике этих двух государств заслуживают внимания в результате общих характеристик «среднего государства», созданного как продолжение друг друга в той же географии, с одними и теми же людьми. Оба они пытались вести свое существование на основе двух основных принципов. Их судьба в том, чтобы с большой осторожностью наблюдать соотношение сил и не вступать в войны между государствами, если нет угрозы вторжения.

Ключевые слова: *Османская империя, Турецкая Республика, внешняя политика, методы, принципы.*

AN OVERVIEW OF METHODS AND APPROACHES OF TURKISH FOREIGN POLICY

PhD E.S. Gahramanov

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport
elgun014@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-5646-5865

Annotation. For foreign policy research to reach accurate and instructive results, it is sometimes not enough to work with primary sources, for example, to present the reader with international documents signed by the country. You can easily be led in the wrong direction by statistical indicators. At this time, the methods and approaches that a researcher will use in constructing the story should focus on two main goals. The first is to grasp the essence of the issue, and the second is to reveal this essence objectively. It is widespread to use various methods and methods for

understanding the perception of foreign policy as a whole. When examining Turkey's foreign policy, it should be studied in the framework of a unique phenomenon. The similarities and sharp differences between the Ottoman Empire and the Republic of Turkey were also evident in the foreign policy of these two states. Similarities in the foreign policy of these two states are noteworthy as a result of the common characteristics of being a "Middle State" established as a continuation of each other in the same geography, with the same people. Both of them tried to lead their existence on

two basic principles. It consists in keeping up with the balance of forces with great caution and not entering into wars between states unless there is a threat of invasion.

Keywords: *Ottoman Empire, Republic of Turkey, foreign policy, methods, principles.*